

شاخص توسعه انسانی در استان های ایران

عبدالکاظم نیسی*

چکیده

مقدمه: بهبود شاخص توسعه انسانی بهترین ساز و کار توانمندسازی انسان‌ها برای دستیابی به هدف ارتقای سطح زندگی آنها است که از طریق بهره‌گیری از توانمندی‌های انسانی حاصل می‌شود. ارتقای سطح کیفیت زندگی افراد یک جامعه در گرو تحول اساسی در متغیرهای اقتصادی، آموزشی و بهداشتی است.

روش بررسی: سنجش رابطه نابرابری اجتماعی و درجه توسعه انسانی در استان‌های کشور با بهره‌گیری از اطلاعات مورد نیاز از نتایج سرشماری 1385 استفاده شده است. شاخص‌های آموزش، امید به زندگی و تولید ناخالص داخلی تشکیل دهنده اجزای شاخص توسعه انسانی به شمار می‌روند و شاخص توسعه انسانی در واقع میانگین این سه شاخص است. بر اساس اطلاعات بدست آمده شاخص توسعه انسانی برای استان‌های کشور محاسبه گردید.

یافته‌ها: یافته‌های این مطالعه نشان داد که کمترین امتیاز شاخص توسعه انسانی بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی، مربوط به استان‌های سیستان و بلوچستان (0/5823)، کردستان (0/635)، آذربایجان غربی (0/6436) و بیشترین امتیاز مربوط به استان‌های تهران (0/7596)، یزد (0/7289) و اصفهان (0/724) بود. همچنین نتایج مطالعه نشان داد، کمترین امتیاز مربوط به شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی مربوط به استانهای سیستان و بلوچستان (0/5823)، کردستان (0/635)، آذربایجان غربی (0/6436) و بیشترین امتیاز شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی مربوط به استان‌های کهگیلویه و بویراحمد (0/7985)، خوزستان (0/7607)، تهران (0/7596)، بوشهر (0/7461)، یزد (0/7289) و اصفهان (0/724) بود.

نتیجه‌گیری: علیرغم بهبود شاخص توسعه انسانی در همه استان‌ها در طی 15 سال گذشته، امتیاز استان‌های با کمترین و بیشترین میزان شاخص توسعه انسانی تقریباً تغییر نکرده‌اند.

ف ع ب 1389: (1) 55-62

کلمات کلیدی: شاخص توسعه انسانی، سواد، امید به زندگی، تولید ناخالص ملی، ایران.

* استادیار، گروه بهداشت محیط، عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز

مقدمه

آموزشی در برگیرنده نرخ پوشش تحصیلی در مقاطع سنی مختلف است. این شاخص از میانگین وزنی شاخص باسواد بزرگسالان و شاخص ترکیبی نام نویسی ناخالص محاسبه می شود. شاخص ترکیبی نام نویسی از تعداد افراد شاغل به تحصیل در گروه های مختلف تحصیلی به تعداد جمعیت واقع در همان سن به دست می آید (8و1). امید به زندگی، انتظار زنده ماندن یک فرد در بدو تولد را نشان می دهد به شرط آنکه الگوی مرگ و میر رایج در زمان تولد فرد به همان صورت باقی بماند. این شاخص تابع سلامتی، کیفیت زندگی، امکانات بهداشتی، دسترسی به حداقل های زندگی، فقدان اضطراب، آرامش و برخورداری از امنیت اقتصادی و اجتماعی است. به عبارت دیگر، برخورداری از سلامت در درازمدت، میزان آسیب پذیری در برابر بیماری یا مرگ های ناگهانی را کاهش می دهد (8و1). هدف کلی این بررسی تعیین وضعیت استان های مختلف ایران از نظر شاخص توسعه انسانی است.

روش بررسی

این مطالعه یک نوع مطالعه مقطعی است که در آن با استفاده از فرمول محاسبه ارزش توسعه انسانی (سازمان ملل) این میزان طی چهار مرحله برای 30 استان کشور محاسبه گردید. ابتدا بر اساس فرمول مربوطه، ابتدا شاخص سواد محاسبه گردید.

1- اطلاعات مربوط به میزان سواد برای استان های ایران از سایت مرکز آمار ایران محاسبه شده از سرشماری سال 1385 بدست آمد (4) و اطلاعات مربوط به میزان ثبت نام در دوره های ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان از سایت برنامه توسعه ملل متحد (1) بدست آمد.

• Education Index = Adult literacy Index + Combined Gross Enrolment Index

شاخص آموزش و تحصیلات = شاخص سواد

بزرگسالان + شاخص ثبت نام دوره های تحصیلی

• Adult literacy Index = 2/3 (Adult Literacy Rate)

شاخص سواد بزرگسالان = 2/3 (میزان سواد

بزرگسالان)

• Combined Gross Enrolment Index = 1/3 (Gross Enrolment Ratio)

توسعه انسانی در باره ایجاد محیطی که در آن مردم بتوانند استعداد های بالقوه خود را شکوفا کرده، مولد باشند و زندگی خود را بر اساس نیازها و منافعشان بسازند، بحث می کند. مردم ثروت واقعی ملل هستند. توسعه انسانی فرایند گسترش فرصت های انتخاب افراد برای تحصیل و آموزش، مراقبت بهداشتی، درآمد، اشتغال و غیره است. شاخص توسعه انسانی، ترکیبی از میزان های متعادل شده امید به زندگی، سواد، تحصیلات و تولید سرانه ناخالص ملی می باشد. شاخص توسعه انسانی در واقع میانگین این سه شاخص است (8و1). این شاخص در سال 1990 توسط اقتصاددان پاکستانی، محبوب الحق و ریچارد جولی با کمک دانشگاه یاله و دانشکده اقتصاد لندن پیشنهاد شد. از آن سال به بعد برنامه توسعه ملل متحد آن را در گزارش توسعه انسانی خود مورد استفاده قرار داد. محبوب الحق می گوید: "هدف اصلی توسعه، گسترش انتخاب های مردم است. این انتخاب ها می توانند بی نهایت باشند و طی زمان تغییر کنند. مردم اغلب، موفقیت هایی که در درآمد، خودشان را نشان نمی دهند قدر نمی دانند مانند دسترسی به دانش، تغذیه، خدمات بهداشتی، معاش مطمئن، امنیت در برابر جرم ها و خشونت ها، اوقات فراغت رضایت بخش، آزادی های سیاسی و فرهنگی و مشارکت در فعالیت های اجتماعی. هدف توسعه ایجاد محیط مساعد برای یک زندگی لذت بخش، طولانی، سالم و مولد است" (8و1). ارتقای توسعه انسانی به ظرفیت کسب دانش، دسترسی به امکانات مادی زندگی و برخورداری از عمر طولانی و توأم با سلامتی بستگی دارد. بر اساس معیارهای توسعه انسانی بهبود در وضعیت اقتصادی و معیشتی، ارتقای سطح آموزش و دسترسی به آن برای آحاد یک جامعه، طولانی شدن عمر و افزایش سلامتی افراد جامعه سطح توسعه انسانی را بالا می برد. شاخص درآمد سرانه شاخصی است برای نشان دادن رتبه کشورها یا مناطق مختلف از نظر تولید ناخالص داخلی سرانه که براساس قدرت خرید دلار محاسبه می شود. به دلیل شکاف و فاصله زیاد بین کشورها یا مناطق دارای درآمد بالا و پایین برای محاسبه شاخص به جای رقم مطلق تولید ناخالص داخلی سرانه به قدرت خرید دلار از لگاریتم تولید ناخالص داخلی سرانه به قدرت خرید دلار برای تعدیل شاخص استفاده می شود. شاخص

محاسبه شاخص تولید ناخالص سرانه برای همه استان ها، بدون در نظر گرفتن نفت خام و گاز طبیعی محاسبه گردید. چون اطلاعات برحسب میلیون ریال بود، ابتدا شاخص برحسب میلیون ریال و سپس برحسب دلار حساب شد.

4- در این مرحله شاخص توسعه انسانی با استفاده از شاخص های محاسبه شده در جداول فوق برای استان های مختلف به ترتیب زیر محاسبه گردید.

$$\bullet \text{HDI} = \text{Education Index} + \text{GDP Index} + \text{Life Expectancy Index} / 3$$

یافته ها

یافته های این مطالعه نشان داد که کمترین امتیاز شاخص توسعه انسانی بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی، مربوط به استان های سیستان و بلوچستان (0/5823)، کردستان (0/635)، آذربایجان غربی (0/6436) و بیشترین امتیاز مربوط به استان های تهران (0/7596)، یزد (0/7289) و اصفهان (0/724) بود. همچنین نتایج مطالعه نشان داد، کمترین امتیاز مربوط به شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی مربوط به استانهای سیستان و بلوچستان (0.5823)، کردستان (0/635)، آذربایجان غربی (0/6436) و بیشترین امتیاز شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی مربوط به استان های کهگیلویه و بویراحمد (0/7985)، خوزستان (0/7607)، تهران (0/7596)، بوشهر (0/7461)، یزد (0/7289) و اصفهان (0/724) بود. نتایج محاسبه شاخص توسعه انسانی برای استان های ایران با احتساب نفت خام و گاز طبیعی در جدول شماره 1 آمده است.

$$\text{شاخص ثبت نام دوره های تحصیلی} = 1/3 \text{ (نسبت ثبت نام خام)}$$

2- اطلاعات مربوط به امید به زندگی در استان های مختلف ایران نیز از منابع مربوطه بدست آمد (6) و شاخص امید به زنده ماندن به ترتیب زیر محاسبه گردید:

$$\text{Life Expectancy Index} = \frac{\text{Actual} - \text{Min}}{\text{Max} - \text{Min}}$$

شاخص امید به زنده ماندن = مقدار واقعی برای هر استان - مقدار حد اقل ÷ مقدار حد اکثر - مقدار حداقل مقدار حداقل 25 سال و مقدار حداکثر 85 سال توسط برنامه ملل متحد پیشنهاد شده است.

$$\text{Max} - \text{Min} = 85 - 25 = 60$$

3- اطلاعات مربوط به در آمد سرانه برای استان ها نیز با استفاده از آمار محصول ناخالص داخلی به تفکیک استان (سال 1384) از اطلاعات اقتصادی حساب های منطقه ای مرکز آمار ایران محاسبه شد (5). سپس براساس روش زیر شاخص توسعه انسانی برای هر استان محاسبه شد:

$$\bullet \text{GDP Index} = \frac{\log \text{Actual} - \log \text{Min}}{\log \text{Max} - \log \text{Min}}$$

که حداکثر تولید ناخالص سرانه 40000 دلار و حداقل تولید ناخالص سرانه 100 دلار توسط برنامه ملل متحد تعیین شده است.

$$\text{Log Max} - \log \text{Min} = \log 40000 - \log 100 = 4.6 - 2 = 2.6$$

اطلاعات موجود در حسابهای منطقه ای شامل همه فعالیت های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی و خدمات) و منابع طبیعی و معدنی از جمله نفت خام و گاز طبیعی بود. پس از محاسبه شاخص تولید ناخالص سرانه با احتساب نفت خام و گاز برای استانها برای محاسبه دقیقتر دوباره

جدول شماره 1: محاسبه شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی

شاخص توسعه انسانی HDI	شاخص دستیابی امید به زنده ماندن Life Expectancy Index	شاخص دستیابی تولید ناخالص GDP Index	شاخص دستیابی Education Index	شاخص استانها
0.6821	0.7559	0.5	0.7867	آذربایجان شرقی
0.6436	0.7476	0.439	0.7344	آذربایجان غربی
0.6597	0.7535	0.45	0.7756	اردبیل
0.724	0.7736	0.556	0.8425	اصفهان
0.7233	0.7398	0.607	0.823	ایلام
0.7461	0.756	0.657	0.8252	بوشهر
0.7596	0.7883	0.606	0.8844	تهران
0.6642	0.7572	0.44	0.7954	چهارمحال و بختیاری
0.662	0.7478	0.449	0.7893	خراسان جنوبی
0.6833	0.7478	0.478	0.824	خراسان رضوی
0.6613	0.7478	0.46	0.7761	خراسان شمالی
0.7607	0.7628	0.72	0.7994	خوزستان
0.6749	0.751	0.488	0.7858	زنجان
0.7216	0.7701	0.54	0.8546	سمنان
0.5823	0.7236	0.366	0.6574	سیستان و بلوچستان
0.6844	0.7613	0.499	0.7928	فارس
0.7174	0.7732	0.532	0.8472	قزوین
0.6922	0.7713	0.486	0.8192	قم
0.635	0.734	0.427	0.744	کردستان
0.6891	0.7392	0.505	0.823	کرمان
0.6734	0.7462	0.451	0.7935	کرمانشاه
0.7985	0.7435	0.819	0.833	کهگیلویه و بویراحمد
0.6736	0.7506	0.463	0.8072	گلستان
0.6886	0.7685	0.485	0.8123	گیلان
0.6637	0.7475	0.439	0.8046	لرستان
0.7057	0.7665	0.524	0.8267	مازندران
0.7149	0.7622	0.566	0.8164	مرکزی
0.6834	0.7502	0.552	0.7781	هرمزگان
0.6694	0.756	0.464	0.7882	همدان
0.7289	0.7765	0.534	0.8461	یزد

نتایج محاسبه شاخص توسعه انسانی برای استان های ایران بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی در جدول شماره 2 آمده است.

جدول شماره 2: شاخص توسعه انسانی بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی

HDI	شاخص	استانها
0.6821		آذربایجان شرقی
0.6436		آذربایجان غربی
0.6597		اردبیل
0.724		اصفهان
0.6701		ایلام
0.7132		بوشهر
0.7596		تهران
0.6642		چهارمحال و بختیاری
0.662		خراسان جنوبی
0.6831		خراسان رضوی
0.6613		خراسان شمالی
0.6965		خوزستان
0.6749		زنجان
0.7216		سمنان
0.5823		سیستان و بلوچستان
0.6812		فارس
0.7174		قزوین
0.6929		قم
0.635		کردستان
0.6891		کرمان
0.6633		کرمانشاه
0.67		کهگیلویه و بویراحمد
0.6736		گلستان
0.6886		گیلان
0.6624		لرستان
0.7057		مازندران
0.7149		مرکزی
0.6923		هرمزگان
0.9214		همدان
0.7289		یزد

بحث و نتیجه گیری

سواد

بر اساس محاسبات این مطالعه، کمترین میزان سواد به ترتیب در استان های سیستان و بلوچستان با 68/01 درصد، کردستان با 77/47 درصد، آذربایجان غربی با 77/77 درصد و خراسان شمالی با 79/13 درصد بود و بیشترین میزان سواد در استان های تهران با 91/27 درصد، سمنان با 88/6 درصد، یزد با 88/07 درصد و اصفهان با 87/53 درصد بوده است. این میزان ها در سال 1375 برای استان های با کمترین سواد به ترتیب: سیستان و بلوچستان با 48/481 درصد، کردستان با 56/9 درصد و آذربایجان غربی با 61/11 درصد بوده و برای استان های با بیشترین سواد به ترتیب: تهران با 84/7 درصد، سمنان با 79/5 درصد و اصفهان با 79/5 درصد بوده است (7 و 8). همانطور که ملاحظه می شود استان های مرکزی بخصوص تهران بدلیل تمرکز قدرت و ثروت دارای وضعیت بهتری نسبت به استان های حاشیه ای و مرزی می باشند. وجود مازاد بر نیاز معلمان در تهران و کمبود مدرسه و معلم در استانهای مرزی یک واقعیت است.

امید به زنده ماندن

در این مطالعه کمترین میزان امید به زنده ماندن در بدو تولد (سال) به ترتیب متعلق به استان های: سیستان و بلوچستان 68/42، کردستان 69/04، کرمان 69/35 و ایلام 69/39 بود و بیشترین میزان امید به زنده ماندن در بدو تولد (سال) متعلق به استان های: تهران با 72/3، یزد با 71/59، اصفهان با 71/42، قزوین با 71/39 بوده است. کمترین میزان امید به زنده ماندن در بدو تولد (سال) در سال 1375 به ترتیب سیستان و بلوچستان 61/1، کردستان 61/6، کهگیلویه و بویر احمد 63/4 بوده و بیشترین میزان امید به زنده ماندن در بدو تولد (سال) در سال 1375 به ترتیب متعلق به تهران با 70/5، اصفهان با 70/3 و گیلان با 70/3 بوده است (3، 7، 8). دلایل اختلاف بین استان ها در این زمینه به وجود امکانات و خدمات بهداشتی و درمانی بیشتر و با کیفیت بهتر در استان های برخوردار و عدم وجود و یا ضعف این امکانات و خدمات می باشد.

تولید ناخالص سرانه

کمترین تولید ناخالص سرانه بر حسب دلار-سال با احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب شامل 897/89

برای سیستان و بلوچستان، 1291/57 برای کردستان، 1386/3 برای لرستان و 1386/3 برای آذربایجان غربی بوده و بیشترین تولید ناخالص سرانه (دلار-سال) عبارت بود از 13473/68 برای کهگیلویه و بویراحمد، 7490/5 برای خوزستان، 5124/2 برای بوشهر و 3790/5 برای ایلام بود کمترین تولید ناخالص سرانه (دلار-سال) بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب استان های: سیستان و بلوچستان 897/89، کردستان 1291/57، کهگیلویه و بویر احمد 1340/24 و بیشترین تولید ناخالص سرانه (دلار-سال) بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب استان های: تهران 37690/09، مرکزی 2959، بوشهر 2834/85، اصفهان 2795/8، بوده اند. کمترین تولید ناخالص سرانه در سال 1375 نیز متعلق به استان های سیستان و بلوچستان، کهگیلویه و بویراحمد، زنجان و بیشترین تولید ناخالص سرانه متعلق به تهران، فارس و قم بوده است (7 و 8) همان طور که ملاحظه می شود استان هایی مانند کهگیلویه و بویر احمد و خوزستان به دلیل داشتن ذخایر نفت و گاز طبیعی از نظر تولید سرانه در رتبه های بالا قرار می گیرند ولی با حذف این ذخایر جزء استان های با رتبه پایین قرار می گیرند این مطلب کاملا روشن می کند که سود این ذخایر طبیعی به استان های برخوردار مرکزی مانند تهران منتقل شده و باعث توسعه اقتصادی آنها می شود، در حالی که خود استان های کهگیلویه و بویر احمد و خوزستان از سود آنها محروم می مانند.

شاخص توسعه انسانی

در این مطالعه کمترین میزان شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی مربوط به سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی بود و بیشترین میزان شاخص توسعه انسانی با احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب مربوط به کهگیلویه و بویراحمد، خوزستان، تهران، بوشهر، یزد و اصفهان بود. کمترین میزان شاخص توسعه انسانی بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب مربوط به استان های، سیستان و بلوچستان، کردستان و آذربایجان غربی و بیشترین میزان شاخص توسعه انسانی بدون احتساب نفت خام و گاز طبیعی به ترتیب مربوط به استان های تهران، یزد و

تمرکزگرایی شدید در نظام حکومتی ایران و عدم توزیع مناسب اختیارات و مسولیت ها، امکانات و ثروت بین استان های مختلف کشور است. علیرغم بهبود شاخص توسعه انسانی در همه استان ها در طی 15 سال گذشته ، اما استان های با کمترین و بیشترین مقدار شاخص توسعه انسانی تقریبا تغییر نکرده اند.

اصفهان بود. در حالی که در سال 1375 کمترین میزان شاخص توسعه انسانی به ترتیب متعلق به سیستان و بلوچستان، کردستان و کهگیلویه و بویر احمد و بیشترین میزان شاخص توسعه انسانی به ترتیب متعلق به استان های تهران، قم و اصفهان بوده است (2و8). همان طور که در بالا اشاره شد عوامل پیچیده و زیادی در ایجاد تفاوت بین استانهای کشور از نظر شاخص های محاسبه شده نقش دارند، اما به نظر می رسد که علت اصلی،

منابع

- 1-(www.undp.org) UNDP, Human Development (Report, 2009)
- 2-Planning & Strategic Supervision Deputy of Iranian President, Planning & General Economy Office (Formerly), "Human Development Index Improved" (1386)
- 3-Planning & Administration Organization (1386), "Quantitative aims of fourth program for Iran Provinces" Through www.jobportal.ir
- 4-www.amar.org.ir
- 5-www.amar.org.ir , Areas Accounts (1384)
- 6-Ardeshir Khosravi, Richard Taylor, Mohsen Naghavi, and Alan D Lopez, Differential mortality in Iran, Popul Health Metr. 2007; 5: 7.
- 7-Human development index (HDI), by Province data for 1996. Provided by C IESIN
- 8-United Nations, Islamic Republic of Iran Plan & Budget Organization, Human Development report of the Islamic Republic of Iran, 1999 Human Development

A survey on the human development index in the Provinces of Iran

Neisi A*

Abstract

Introduction: Improvement in the Human development index (HDI) is a tool to enable human to promote their quality of life using human potentiality. Promoting quality of life depends on the fundamental changes in economic, educational and health variables.

Method: Data of Iran census in 2006 was used to calculate social inequity and human development degrees in the provinces of Iran. Education index, life expectancy index and gross domestic production indexes are components of HDI. In fact, HDI is a mean of these Indexes. According to the obtained data, HDI was calculated for Iran provinces.

Results: the findings of study showed the minimum value of HDI, without considering raw petrol & natural gas, was obtained 0.5823 from Sistan & Baluchestan. The other least values were obtained 0.635 and 0.6436 from Kurdistan and West Azerbaijan, respectively. The maximum HDI without considering raw petrol & natural gas was obtained 0.7596 from Tehran. The other highest values were obtained 0.7289 and 0.724 from Yazd and Esfahan, respectively. The minimum HDI with considering raw petrol & natural gas was obtained 0.5823 from Sistan & Baluchestan. The other least values were obtained 0.635 and 0.6436 from Kordestan and West Azarbaijan, respectively. The Maximum HDI with considering raw petrol & natural gas was obtained 0.7985 from Kohgiloyeh & Boirahmad. The other highest values were obtained 0.7607, 0.7596, 0.7461, 0.7289 and 0.724 from Khuzestan, Tehran, Boshehr, Yazd and Esfahan respectively.

Conclusion: Despite of HDI, improvements in all provinces since 15 years ago, provinces with the least and the highest values of HDI have almost remained unchanged.

Keywords: Human Development Index (HDI), Education, life expectancy, gross domestic production, Iran.

---

*Assistant Professor, Ahvaz JundiShapour university of medical sciences, school of Health, department of environmental health(correspond Author)